

סימן כח - זמן בדיקת חמץ בדירת שירות לאומי

שאלה

אנחנו בנות שירות לאומי שגרות בדירת שירות. אנחנו יוצאות מהדירה ביום י"ג בבוקר לשירות, ומשם רוצות ליסוע הביתה. אנחנו נחזור לדירה במהלך חול המועד. האם אנחנו יכולות לבדוק חמץ בליל י"ג, שהוא הלילה האחרון שלנו בדירה, או שאנחנו צריכות להישאר בליל י"ד, כדי לעשות את בדיקת החמץ בזמן?

תשובה

לענ"ד, קשה לתת מסמרות ברורות בדבר, אבל העיקר הוא, שאם אין מדובר בטורח גדול במיוחד, יש להשתדל לקיים את מצוות הבדיקה כתיקונה, בליל י"ד. אם מדובר בכך שתישארו עוד שעה – שעתיים אחרי תום הזמן שלכן בשירות, ותבדקו חמץ כתיקוננו, ואז תסעו הביתה ותגידו בשעות סבירות, הרי שעליכן להתאמץ לבצע את בדיקת החמץ בליל י"ד. אמת מידה שעשויה לסייע בעדכן להחליט: מה היה קורה אם זה היה יום חמישי אחר, והיתה לכן אפשרות ליסוע הביתה, או להישאר כדי להשתתף באיזשהו מפגש חברתי. האם הייתן מוותרות עליו כדי להגיע לבית בשעה מוקדמת יותר?

נימוקים

א. ברכה למי שבדק לפני ליל י"ד

בגמרא בפסחים (ו). נאמר:

אמר רב יהודה אמר רב, המפרש והיוצא בשיירא, קודם שלשים יום אין זקוק לבער, תוך שלשים יום זקוק לבער... אלא אמר רבא, הא דאמרת קודם שלשים יום אין זקוק לבער, לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור, אפילו מראש השנה זקוק לבער.

והובאו דינים אלו בשו"ע (או"ח תלו, א – ב).

דברי רב יהודה ורבא מוסבים על מי שיוצא מביתו לפני חג הפסח, ולא יהיה בליל י"ד בביתו. השאלה היא, אם הוא יכול להסתפק בביטול חמץ, או שהוא חייב לבצע בדיקת חמץ. ברור מהגמרא ומהראשונים, שהכוונה היא שהוא יבצע את בדיקת החמץ טרם צאתו מן הבית. הראשונים נחלקו, אם מי שבדק חמץ לפני ליל י"ד, מברך על הבדיקה. הריטב"א (בסוגיה שם) כותב בשם הרא"ה, שכיוון שחייב לבדוק, מברך על הבדיקה, גם אם יצא זמן רב לפני הפסח. הריטב"א עצמו סבור, שרק אם יוצא בתוך שלושים יום קודם החג, מברך על הבדיקה.

המאירי (בסוגיה שם) כותב שיש שכתבו לברך ויש שכתבו שלא לברך, ולדעתו אין לברך, וכך נוקט גם הרמ"א (תלו, א). בביאור הלכה (שם ד"ה ולא יברך אז) הביא את הדעות השונות, והניח בצריך עיון למעשה.

מה יסוד הדיון אם לברך על הבדיקה קודם ליל י"ד?

הלבוש (סעיף א) מנמק:

אבל אין צריך לברך, שעדיין עיקר זמנו לא הגיע.

מדבריו נראה, שחובת הבדיקה בעיקרה הוא בליל יד. מי שאינו יכול לבדוק בליל י"ד, הקלו שיבדוק קודם לכן, אבל חובת הבדיקה מתחילה רק בליל י"ד. וכן הוא גם בשו"ע הרב (סעיף א).

לעומת זאת, הב"ח, שהלך בעקבות הריטב"א וחילק בין קודם שלושים יום לתוך שלושים יום כתב:

וכתב עוד בכל בו בדין המפרש דצריך בדיקה: יש אומרים שמברכין בשעת הביעור, ויש אומרים שאין מברכין, אחר שאין זה ביעור ממש אלא באור ארבעה עשר עכ"ל. ולי יראה לקיים דברי שניהם: דבתוך שלשים דצריך לבדוק משום שחל עליו חובת ביעור והוה ליה ההוא יומא כליל י"ד, חייב לברך. אבל קודם שלשים דאינו בודק אלא שמה ימצא תוך הפסח ולא משום שחל עליו חובת הביעור כמו שביארנו, אין לו לברך וק"ל.

מדברי הב"ח נראה, שעיקר חובת הבדיקה מתחיל מיד בתחילת שלושים יום קודם החג. והראיה, שאף שאינו עתיד לחזור לביתו בפסח, חייב לבדוק. ומסיבה זו, כל שבדוק בשלושים הימים שלפני פסח, חייב לברך.

הגר"א (שהעתיקו המשנ"ב סק"ד) הלך בדרך אחרת:

ולא יברך. כמו שכתב הרא"ש "ותקנו על ביעור חמץ לפי שמיד הוא מבטל ומצניע את הידוע לו עד שעה ה' ואז מבערו ועל עסק זה נתקנה הברכה כו' " עיין שם. מה שאין כן כאן שאין מבטלו וגם עדיין משתמש בחמץ.

הגר"א סובר, שהברכה לא קשורה בעצם חובת הבדיקה. הברכה קשורה לכך שמתחיל תהליך הביעור, ולכן, רק כשאין מרחק זמן גדול בין הברכה לביעור ממש, המתרחש ביום י"ד, מברך. בפשטות, אפשר שיש כאן מחלוקת בשאלה מתי מתחיל זמן בדיקת חמץ. כידוע, המשנה בתחילת פסחים אומרת "אור לארבעה עשר בודקים את החמץ". האם פירוש המשנה הוא שרק בליל י"ד מתחיל הזמן שתקנו חכמים לבדוק, או שפירוש המשנה הוא שלכל המאוחר, בליל י"ד יש לבדוק.

לדעת הב"ח, זמן בדיקת חמץ מתחיל שלושים יום קודם החג, ואילו לדעת הלבוש ושו"ע הרב, זמן הבדיקה מתחיל רק בליל י"ד. ולדעת הגר"א אין להכריע בשאלה זו מכך שאין מברכים לפני ליל י"ד.

ב. בדיקה לכתחילה בליל י"ג

אלא שבסימן תלג, דנים האחרונים במי שבדק לפני ליל י"ד, אם צריך לשוב ולבדוק בליל י"ד. ושם הב"ח נוקט, שמי שנמצא בליל יד בביתו, אינו יכול להסתמך על כך שבדק בליל י"ג, וצריך לחזור ולבדוק (כך הביאו המשנ"ב בשער הציון סק"ה). וכל מה שכתב הב"ח לעיל, הוא במי שאינו נמצא בביתו בליל י"ד, אבל מי שנמצא בליל י"ד, עיקר חובת הבדיקה היא בליל י"ד עצמו.

למעשה, מסקנת שער הציון (בסימן תלג שם) בשם החק יוסף (סימן תלג אות כו) שאין לבדוק לכתחילה בליל י"ג, משום שמפסיד את הברכה. ובשער הציון (שם) מוסיף שהוא כעין מה שאמרו חכמים שאסור לכתחילה להפריש חלה ערום, כיוון שאינו יכול לברך. הרב אשר וייס¹ כתב, שאין מדובר רק בהפסד הברכה, אלא גם בהפסד עיקר המצווה, כפי שעולה מדברי הלבוש ושו"ע הרב. ולכן, גם מי שעושה את רוב הבדיקה בליל י"ג, ומתכוון לשייר חדר אחד שיבדוק בליל י"ד, כך שיברך בכל מקרה, עדיין לכתחילה אין לו לבדוק בליל י"ג. וכן כתב גם במסורת משה (עמ' קמד) בשם הרב משה פיינשטיין, שהבעיה היא בהפסד של עיקר המצווה, ולא רק של חובת הברכה².

ג. בשעת הדחק

גם הרב אשר וייס וגם הרב מה פיינשטיין כתבו, שמי שקשה לו לבדוק בליל י"ד יכול להקדים את הבדיקה לליל י"ג.

הרב אשר וייס (שם) דן בשני מצבים: במי שרוצה להתחיל לבדוק את רוב הבית בלילות הקודמים, ולשייר לליל י"ד רק חדר אחד, ובמי שצריך ליסוע מביתו כדי לבדוק את החמץ בבסיסי צבא, ורוצה לעשות את הבדיקה בצבא בלילות שלפני ליל י"ד. ומסיק:

ומשום כל זה נראה דבכל הני גווני אין האדם חייב להרחיק נדוד בליל י"ד ולנסוע למרחקים על מנת לבדוק חמץ בליל י"ד. אבל כשמדובר בחובת הבדיקה בביתו יש עליו להשתדל בכל דרך לבדוק את כל הבית בליל י"ד, ואין מקום להקל משום טרחא. דבהכי חייבוהו חכמים ולעולם יש טרחא לבדוק ביתו, בין ברב ובין במעט. וכי יעלה על הדעת לפטור אדם מבדיקת חמץ מכיון שיש בזה טירחא? אלא פשוט, דכשם שחייב אדם לעלות לרגל אף אם יש בזה טרחא עצומה כיון שכל עיקר מצוה זו טרחא יש בה, כך גם עצם טרחת הבדיקה אינה סיבה כלל להקל בקיומה, וזה פשוט.

ובמסורת משה בשם הרב פיינשטיין (עמ' קמד) כתב:

¹ שיעור לפרשת ויקרא תשע"ז.

² לתוספת ביאור אפשר לומר, שכיוון שגם כשבדקים חמץ בליל י"ד, משיירים חמץ לארוחת הבוקר של י"ד, נמצא שהבדיקה לעולם אינה מובילה ישר לביעור החמץ. ולכן חכמים תקנו לבדוק רק בלילה האחרון שאפשר, ואם היה אפשר, היו מתקנים לבדוק רק ביום י"ד עצמו, סמוך ונראה לביעור בפועל, אלא שחייבו לבדוק בלילה, משום שאור הנר יפה לבדיקה ובני אדם מצויים בבתיהם. ולכן עבור מי שימצא בביתו בליל י"ד, לא רצו שיסתמך על הבדיקה שנעשית קודם לכן.

אבל מי שפשוט אי אפשר, או שמאוד קשה לו, ורוצה להקל לבדוק קצת מקודם, הרשות בידו. אבל על מה שבודק אז, לא יהיה מצווה.

ובמקום אחר (עמ' קמג) כתב:

והשיב רבינו להרב שמעון אידער שמי שנמצא בשכונת ביתו, אף שעוזבו לפסח, צריך לעשות הבדיקה בליל ערב פסח, רק מי שעוזב את העיר [למקום רחוק - הסוגריים במקור, בכיתוב מוקטן] יכול להקדים לבוקר.

ומאידך, בשולחן שלמה (הלכות פסח פרק ה סעיף יז, ארחות ההלכה 89) כתב שהגרש"ז אמר שתלמידי ישיבות יבדקו את חדרם בפנימיה לפני שהם יוצאים לחופשת בין הזמנים, וגם כשהם גרים באותה עיר, אין הם צריכים להגיע לפנימיה בליל י"ד כדי לבדוק שם. כמדומני, שכך גם המנהג הרווח, שאנשים אינם יוצאים מביתם למקום העבודה שלהם בליל י"ד, כדי לבדוק שם את החמץ, אף אם הוא באותה העיר.

החילוק בין דברי השולחן שלמה והמסורת משה בתשובה השניה שצינתי, לדבריו בתשובה הראשונה ודברי הרב וייס ברור: כאשר מדובר באדם שנמצא בביתו בליל י"ד, לכתחילה אין לו להקדים את הבדיקה לליל י"ג, אם לא במקום טורח מרובה. אבל כאשר אדם כבר אינו נמצא בביתו, הרי הוא בגדר 'המפרש' ולא הטילו עליו חובה מיוחדת לחזור לביתו בליל י"ד כדי לבדוק.

ועדיין ניתן לומר שיש הבדל בין דברי המסורת משה לשולחן שלמה. שבמסורת שלמה כתב שאם נמצא בשכונת ביתו, אף שאינו בביתו ממש, צריך להגיע לבדוק שם את החמץ. ונראה מדבריו, שהכוונה שכל שנמצא באותה העיר, צריך להגיע לביתו לבדוק. ולעומת זאת, בשולחן שלמה שם כתב להדיא שגם תלמידי ישיבה הגרים באותה העיר לא צריכים להגיע לפנימיה שלהם. וגם בזה יש לחלק. מה שכתב בשולחן שלמה בשם הגרש"ז עוסק בכחורי ישיבה, שמן הסתם משתתפים בבדיקת החמץ בביתם בליל י"ד, והשאלה היא אם יבדקו בבית נוסף. לעומת זאת, דברי המסורת משה עוסקים במי שנמצא בעירו, ואם לא יבדוק בביתו, אולי לא יבדוק בשום מקום בליל י"ד.

ויש להבדיל גם בין מי שיוצא מביתו ביום י"ג, כך שבליל י"ד לא יהיה בעירו, ובין מי שעוזב את הפנימיה קרוב לשבועיים קודם לכן, בתחילת בין הזמנים. לענ"ד קשה לתת מסמרות ברורות בדבר, אבל העיקר הוא, שאם אין מדובר בטורח גדול במיוחד, יש להשתדל לקיים את מצוות הבדיקה כתיקונה, בליל י"ד.

